

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Sarnyai Csaba Máté*
Budapest

Mi a vallás keletkezésének titka? Makkai Sándor felfogása

Bevezetés

Ez a tanulmány a jeles református püspök és teológus, Makkai Sándor vallásfelfogásának néhány aspektusát igyekszik körüljárni.¹ A két fő dimenzió: a valláslélektani és a vallásfenomenológiai. Makkai úgy véli, hogy a valláslélektan² mindenekelőtt a vallás keletkezésének titkát igyekszik felfedni. Ha sikerül választ találni erre a kérdésre, akkor ezáltal megtaláljuk a valláspszichológia lényegét. A filozófia, a szociológia, a természettudomány, a néplélektan és az empirikus lélektan mind-mind magáénak érzi, hogy a valláslélektan problémáival és annak jelzett kulcskérdésével foglalkozzék.

Makkai Sándor azt mutatja be, hogy az említett tudományok által képviselt nézetek miért nem képesek helyesen megközelíteni a valláslélektant, illetve definiálni a vallás fogalmát. Úgy véli, hogy a Böhm Károly nevével fémjelzett ismeretelméleti lélektan a legalkalmasabb a vallás keletkezésének pszichológiai megközelítésű leírására,³ és ehhez társul a vallási jelenségek csoportosítása: az isteni, a kultusz, az ige, az emberi élet és a világ. E két aspektust kibontva kerülhetünk közelebb a Makkai által értelmezett vallásfogalomhoz és vallási élményhez.

* Sarnyai Csaba Máté (Szeged, 1968) a József Attila Tudományegyetemen szerzett középiskolai tanári oklevelet történelemből, magyar nyelv és irodalomból, valamint előadói minősítést összehasonlító irodalomtudományból (1993-ban). 1995-ben szerzett diplomát filozófia szakon. PhD doktori értekezését 2001-ben védte meg a Janus Pannonius Tudományegyetemen *A katolikus felső kélerus viszonya a polgári átalakulás folyamatához (1848. március–december) [A katolikus autonómia megvalósításának problémái]* címmel, summa cum laude minősítéssel. 2000 és 2002 között a Magyar Tudományos Akadémia – Sasakawa Alapítvány ösztöndíjasa. 2002-től 2005-ig Békésy György posztdoktori ösztöndíjas. 2008-tól a Károli Gáspár Református Egyetem BTK szabadbölcészeti tanszékének docense. Fő kutatási területei: a 19–20. század eszme-, politika- és egyháztörténete; elsődlegesen a közösségi, politikai, kulturális és egyházi autonómia lehetőségei a modern korban és a mai globalizálódó világban.

¹ Jelen írás szerzője külön köszönettel tartozik Walter Erikának a Böhm Károly ismeretelméleti lélektanának megértéséhez nyújtott szíves segítségéért.

² Makkai Sándor: A vallás lélektana. In: *Protestáns Szemle*, XXVI. (1914/7–8), 424–437.

³ Ld. Böhm Károly: A lélektan ismeretelméleti alapjai. Első probléma. A test és a lélek viszonya. In: *Magyar Philosophiai Szemle*, VIII. (1889/1–2), 48–105. Uő: A lélektan ismeretelméleti alapjai. A második probléma. Az öntudat. In: *Magyar Philosophiai Szemle*, IX. (1890/5–6) 354–424.

Makkai Sándor vallásértelmezésének valláslélektani aspektusa

Makkai felfogása szerint a filozófia ágai közül a *spekulatív filozófia* foglalkozik a valláslélektannal, a filozófusok közül pedig Schleiermacher és Hegel. Schleiermacher úgy vélte, hogy elméletével a valláspszichológia alapjait teremtette meg. Úgy fogalmaz, hogy a vallás a „végtelennel” való titokteljes érintkezésből származik, és ezáltal az egyén a teljes függőség érzetével irányul az abszolút felé. Makkai szerint Schleiermacher teljes mértékben metafizikai úton próbálta megközelíteni a vallás fogalmát. A vallás egyik leglényegesebb eleme azonban a megváltás reménye és a felszabadulás érzete. Ezek azonban nem logikailag levezethetően következnek egymásból, mint ahogyan azt Schleiermacher állítja.

Makkai bizonyos tekintetben egyetért Hegel elméletével. Ugyanis Hegel szerint – erősen leegyszerűsítve – az ember a vallás révén ébred rá saját egyediségének tudatára. Viszont ő a vallást az abszolút szellem emberi szellemben való öntudatra ébredéseként határozza meg. Makkai szerint ez a megközelítés nem a pszichológia módszerével rokon.

A következő tudományterület, amely próbálta értelmezni a vallás fogalmát, a *természettudomány*. Makkai úgy látja, hogy a természettudósok a lélek ópiumaként értelmezik a vallást; hiszen az ember saját végességétől retteg. A vallás a túlvilág gondolatával nyújt reményt neki. Eszerint azért alakult volna ki, hogy megnyugtassa az emberek lelkét. A természettudomány merőben materialisztikus módon közelíti meg a fogalmat. Azt az álláspontot képviseli, hogy az ember pusztán a világ egyik eleme, tehát éppúgy leírható anyagi törvényszerűségek által, mint a természeti létezők. Így viszont elsikkad a lélek fontossága.

Makkai ezután a *szociológia* vallásmagyarázatát vizsgálja. Erről a területről Comte felfogását emeli ki. A református teológus úgy véli, hogy a szociológiai magyarázatok is materialisztikus alapon nyugszanak. Viszont Comte munkássága nagy hatással volt a valláslélektanra. Comte úgy véli, hogy a vallás alapja a világ magyarázatának szükségességében keresendő. Az ember ugyanis végzetesen befolyásolt az őt körülvevő világ által. Comte elsősorban a primitív népek világmagyarázatait vizsgálja, amely az emberi elme védekezőmechanizmusa a természet megmagyarázhatatlan jelenségeire. Ezek szerint ha az ember az idő előrehaladtával kideríti a természet titkait, nemcsak az érthetlenség tűnik el, hanem a vallásosság is. Makkai határozottan elutasítja ezt a megközelítést, hiszen annak ellenére, hogy a természettudomány már sok megoldatlannak látszó kérdést megválaszolt, mégis sok millió ember gyakorolja a vallást. Ezek szerint a természettudomány fejlődése nem függ össze a vallás létjogosultságával.

A *néplélektan* vizsgálatai igen fontosak a vallás fogalomértelmezése szempontjából is. A néplélektan ugyanis elméletei bizonyítására hatalmas történeti anyagot tekintett át. Wundt, a néplélektan atyja, úgy véli, hogy a vallás kialakulása és a vallási élmények minden népnél minden korban azonos törvényszerűségekkel rendelkeznek. A vallás eredete a mítoszképző fantáziából származik. Ez minden

népnél azonos. Ezek szerint minden ember az egyetemes emberi szellem alá van rendelve. Így viszont nincs lehetőség a vallás egyéni megélésére.

Makkai Jamest, Leubát és Starbuckot említi az *empirikus lélektan* képviselői közül. Ez az irányzat arra próbál választ találni, hogy a vallás elsődlegesnek vagy másodlagosnak tekinthető-e a lelki jelenségek közül. Szerintük a vallás másodlagos lelki jelenség, ennél fogva más lelki funkciókból eredeztethető. Ők úgy vélik, hogy a lelki élet legfontosabb jelenségei a tudatalattiban zajlanak, ezért a vallás is a tudatalattiban gyökerezik. Makkai Sándor szerint ezzel az értelmezéssel csupán a problémát odázzák el.

Ezek után Makkai az ismeretelméleti lélektant, s azon belül Böhm Károly munkásságát vizsgálja, és úgy véli, az ismeretelméleti lélektan döntő jelentőségű a valláspszichológia számára.

Az alapkérdés az, hogy az emberről szerezhető tapasztalataink mennyiben reálisak, tőlünk függetlenek, és egyáltalán hogyan érthetjük meg az embert magát, ugyanis ettől függ az ember konstitutív létélményének, a vallásnak a megértése is.

„Egy ilyen ismeretelméleti lélektant, mindezen fentebb tárgyalt irányok felett messze kimagaslót és tudományos értékben a valláspszichológiára nézve is megbecsülhetetlen értékűt, a magyar gondolkodás dicsőségére Böhm Károly teremtett meg filozófiai kutatásaiban, összekapcsolván benne a filozófiai (ismeretelméleti) és a pozitív (helyesen értett tapasztalati) szempontot.”⁴

Böhm a vallást az emberi Én által kívánja értelmezni, azt helyezi vizsgálódása középpontjába. Az emberi Én, vagyis Böhm fogalomrendszerében az „öntét”, az élet kezdetén alvó ösztönök rendszerének tekinthető. Ahhoz, hogy az ösztönök működésbe lépjenek, egy külső inger szükséges. Ez az inger megtámadja az öntét nyugalmát, és hiányérzetet vált ki. A hiányérzet pedig mindig indukálja a fájdalom érzetét is. Ennél fogva a fájdalom tekinthető az élet legősibb mozgatójának. Az Én nem bontható részekre, ahogy azt a korábban bemutatott elméletek képviselői is állították. A fájdalom ugyanis egyaránt hat a testre és a lélekre is, ezért a különbségtétel felesleges, hiszen az emberi Én egységes valóság. Ő keresi azt, hogy mi a vallásos inger, a vallásos hiányérzet, a vallásos pótlék és a vallásos kielégülés.

Az ember legősibb vágya az örök élet, és amikor rádöbben saját végességére, alapjaiban rendül meg. Ezt Böhm a végtelenség hiányérzetének nevezi. Ez a hiányérzet lesz tehát a vallás specifikus alapja. De mi maga a vallásos inger? A vallásos inger a környező világból ered, s azt az ingert, amely rádöbbenti az Ént

⁴ Ld. Böhm Károlynak a 3. lábjegyzetben már jelzett *A lélektan ismeretelméleti alapjai* című munkáját a *Magyar Philosophiai Szemle*, VIII. és IX. évfolyamában, valamint uő: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások. II. rész. A szellem élete*. Weizsmann Testvérek, Budapest 1883. Az első az alapvetés, a második az egész tan kifejtése. Jó segítséget nyújtanak még: Tankó Béla: Böhm és Kant. In: Kajlós (Keller) Imre (szerk.): *Dr. Böhm Károly élete és munkássága*. II. kötet. A „Madách Társaság” kiadása, Besztercebánya 1913, 35–125., ld. a VII. fejezetet; ld. még Varga Béla: Böhm Károly lélektana. In: Kajlós (Keller) Imre (szerk.): *i. m.* 275–295.

önnön végességére, Böhm a lét kozmikus támadásának nevezi. A vágy pedig a hiányérzet csökkentésére, megszüntetésére alakul ki az emberben. Az ember vágyik a megváltásra, s ez jelenti a vallásos lét alapját. Makkai pedig a fentiekben talált választ arra a kérdésre, hogy mi a vallás keletkezésének titka.

Ezek után felteszi a valláslélektan értelmezése szempontjából is fajsúlyos kérdést: mit jelent a vallásos ideálalkotás, és rendelkezik-e bárminemű realitással?

Mielőtt választ adna, Böhm előképeként utal vissza Hegelre és Feuerbachra. Makkai olvasata szerint Hegel úgy vélekedik, hogy Isten saját maga tudatára ébred az emberi szellemben. Feuerbach pedig úgy véli, hogy az Istenről alkotott kép azonos az emberi szellem képével, és Isten képe nem más, mint az emberi szellem önprojekciója s így önimádata.

A vallásos eszme képződése kapcsán Böhm a végtelen élet képzetéből indul ki. Ez a legbecsesebbnek tartott emberi érzelmekből tevődik össze, s így az ebből kialakuló vallásos ideált Isten jelenti. Isten az örök és legfontosabb emberi értékekkel bír a legtökéletesebb fokon. Az Istenről alkotott kép különbséget mutat a különböző népeknél. Ez a precivilizatorikus népeknél a leganyagibb természetű, és Makkai szerint a keresztyénségben jut el a legtökéletesebb formáig. Itt ugyanis az Én megnyugvást talál Istenben, hiszen ő Isten fia, aki üdvözülést nyerhet. Az Én vallásossága mindig vallási közösségben képes fennmaradni, és nincs olyan vallás, amelyhez ne kapcsolódna gyülekezet is – vallja Makkai.

A vallásos élménynek két összetevője van: a világkép és a vallásos élet. A vallásos élet a világkép függvénye. A vallásos világkép pedig Isten milyenségének képzetéből ered. Azoknál a népeknél, ahol Isten a legfontosabb emberi értékek vonásaival bír, a vallásos élet is harmonikus lesz. Viszont tökéletes világképet kialakítani nagyon nehéz feladat, és keveseknek sikerül. Ezért a legtöbb embernek „utánmásolt” világképe van. Ennek kialakulásában a „vallásos génusz” gyakorolja a legnagyobb hatást. A vallási ideál, tehát Isten egy kiemelkedő személyiségben testesül meg, de a személy megtartja a maga emberi mivoltát. Ez a személy a vallásos génusz. A vallásos génusz körül közösségek jönnek létre. A közösségek utánozzák a mintául szolgáló vallásos génusz életét, s így utánzott vallásos életet élnek. Makkai Sándor Jézust tekinti a legtökéletesebb vallásos génusznak.

Makkai Sándor vallásértelmezésének fenomenológiai aspektusa

Makkai vallásfelfogásának az előzőhöz szorosan köthető, másik kiindulópontja a fenomenológiai aspektus. Erről bővebben *A vallás az emberiség életében*⁵ című munkájában olvashatunk. A sokféle vallásos jelenséget a következőképpen csoportosítja: *az isteni, a kultusz, az ige, az emberi élet és a világ*. Ezeket keresztül vizsgálja a vallás jelenségvilágát.

⁵ Makkai Sándor: *A vallás az emberiség életében. (A vallás történeti képe.)* Füßy József Irodalmi és Könyvnyomdai Műintézete, Turda – Torda 1923 (172 old.).

Az isteni

Az isteni csoportba az emberfeletti valóság, az örök és tökéletes szellemi élet nyer kifejezést. Ez a vallásra nézve mindig a legfontosabb és legjellemzőbb, mert ez határoz meg mindent benne. Elsősorban azt a magatartást és viselkedést, ahogyan az ember az istenként megtapasztalt valóságot megéli, és ahogyan ennek fényében cselekszik. Az emberiség először magában a természetben és a természeti jelenségekben kereste és találta meg az isteni megnyilvánulásait. Csak egy magasabb szellemi fejlettségi szinten következett az a meglátás, hogy nem maga a természet az isteni, hanem annak csak közvetett és nem is egyedüli kifejezési formája. Ekkor kezdődött meg az ember alakító munkája a vallásban, amely arra törekedett, hogy a természetben megnyilvánuló isteninek megfelelőbb képeket alkosson. Így jöttek létre az istenképek.⁶

Az istenképek alakot, emberileg elgondolt és tárgyiasított formákat adnak az isteni életerőnek, hogy azt annál valósabbá és közelebbé tegyék a hívő számára. A legprimitívebb istenkép a fétis. A fétis olyan tárgy, amelyben a primitív ember az isteni erőt és lelket sejtí, illetve megtapasztalja azt.⁷ A bálványok már teljesen az ember által kreált istenképek, amelyek a természet jelenségeiben megnyilvánuló isteni erő ábrázolásai. Létrejöttüknél a fantázia a legfőbb alkotó tényező, ezért a bálványok egy bizonyos fokon művésziékké is válhattak.⁸

A vallásos fejlődés legfelsőbb fokát azok a vallási formák képviselik, amelyek feleslegesnek tekintik az isteni mágikus és művészi ábrázolását, illetve egyenesen tiltják azt. Ezek a kép nélküli kultuszok, amelyek a vallástörténetben a hindu, a zsidó, a keresztyén és az iszlám vallásban jelentkeznek. A kép nélküli kultuszok mögött az isten szellemi mivoltának gondolata áll. A szimbolikus jelleg is megjelenik bennük, mert ez a vallás lényegi sajátja. Ezeknél a kultuszoknál a mágikus és művészi szimbolizmus szellemi szimbolizmussá alakul át. A vallás maga is egy nagy, beszédes szimbólum, amely a végezt végtelennek és örökkévalónak, a tökéletlent és bűnöst tökéletesnek fogja fel, az isteni képében önmaga végtelen és tökéletes másának.⁹

Az isteni felfogásának fejlődési fokozatai vannak. Ilyen a politeizmus (több istenimádása), azaz az isteni szellemnek, életerőnek külön és számos alakban való meglátása és imádása. A vallástörténeti típusok közül a kínai, az egyiptomi, a babilóniai és a görög is idetartozik. A politeizmus az egységes isteni erő szétszórt megnyilatkozásaiban való érzéki felfogása. A henoteizmus több isten létezésének elismerése mellett egynek mélységes tiszteletét jelenti, és átmenet az egyistenhit felé. Csak négy olyan határozott vallástörténeti típus alakult ki, amelynek uralkodó jellege és lényeges sajátossága a monoteizmus: a zsidó, a keresztyén és

⁶ Makkai Sándor: *A vallás az emberiség életében*, 11–12.

⁷ Az ilyen tárgyak tiszteletét nevezi a vallástörténet fetisizmusnak.

⁸ Makkai Sándor: *A vallás az emberiség életében*, 31–32.

⁹ Uo. 39–42.

az iszlám. Sajátos értelemben ide sorolják még a hinduizmust is, amelyet mai terminussal kvázi monoteistának lehet tekinteni.¹⁰

A kultusz

A kultusz kapcsán Makkai azt a magatartást veszi szemügyre, ahogyan az ember a megragadott, felismert istenivel lép viszonyba. A jelenségek e csoportját nevezzük kultusznak. Az isteni iránt tanúsított legősibb, legprimitívebb, de legáltalánosabban elterjedt magatartás az úgynevezett mágia (varázslás), amelyből minden kultusz fakad. A mágia tulajdonképpen primitív tudomány, ismeretek halmaza, és arra való, hogy az ember a mágikus erő kihasználásával védekezzék a démonok ellen, és a jó szellemek segítségét biztosítsa maga számára. A mágikus erő a törzsfők kezében volt, ők voltak a nagy varázslók. A mágiának nemei és fajtái vannak. Ősidőktől fogva létezik nyilvános varázslás és magánvarázslás. Egy másik csoportosítás szerint van úgynevezett fehér és fekete mágia. A fehér mágia a jó szellemek erejének segítségül hívása és megnyerése a gonosz démonok elűzésére. Ennek áldást és szerencsét hozó, illetve gyógyító és örömet adó célja van. A fekete mágia gonosz tudomány, amelyet a varázslók arra használnak, hogy kapcsolatba lépjenek az ártó lelkekkel. A mágikus tárgyak, a talizmánok, az amulettek, a varázsszerek és ereklyék használata szintén elterjedt. Ebből a mágikus szemléletből és életmódból fejlődött ki a vallásos kultusz.¹¹

Az áldozat

A vallás történetében mindenütt az áldozat és a hozzá kapcsolódó kultikus eljárások képezik a kultusz centrumát és lelkét. Az áldozat a mágiából fejlődött ki, eredeti célja pedig a démonok elleni védekezés volt. A tűz olyan mágikus hatalom volt, amely elűzte és távol tartotta az emberre káros és ellenséges szellemeket. Semmitől sem rettegtek úgy a démonok, mint a tűztől. Védelmesző jellegük volt a házvédő vagy házszentelő áldozatoknak is, amelyeknél valamely élőlényt, állatot áldoztak fel. Az áldozatoknak egyik legfontosabb formája a véres áldozat, amely a vérnek isteni jellegén, lélekhordozó mivoltán alapszik. Az áldozati vér már korán az istennel való egyesülés jelképe lett. Az áldozatnak célja is volt: az isten táplálása. Ez azon a hiten alapszik, hogy az istennek ugyanúgy van szüksége táplálékra, ruházatra, lakóhelyre, mint az embernek. Ez a vélekedés eredményezte azt a felfogást, hogy az isten rá van szorulva az áldozatra. Az áldozat erkölcsi vonásokat is kifejez. Ezek a vezeklés és a tisztulás.¹²

Minden vallásnak voltak és vannak ünnepei, s ezekben ünnepi rítusai. A legősibb rítusok egyike az áldozati lakoma volt, amelyen a papság, az előkelők, vagy a kultuszközösség tagjai vettek részt. A vallásformák többségének ünnepeiben bizonyos visszatérő és azonos kultikus szokásokat lehet felfedezni. Így

¹⁰ Makkai Sándor: *A vallás az emberiség életében*, 42–49.

¹¹ Uo. 65–72.

¹² Uo. 72–78.

mindenütt megtalálható a következő elemek egyike vagy másika: a tánc, a színjáték, a harci játék, az ének, a zene, a gyász és öröm kifejezései mozdulatokkal, hangokkal, öltözködéssel és különbözőféle eljárásokkal. A vallás és a művészet összekapcsolódtak az idők folyamán.¹³

Az istenivel kapcsolatba kerülő helyeket szent jelleggel ruházták fel. Annak azonban, hogy a szent helyekből kultuszhely is legyen, feltétele a teofánia, azaz az isteni megjelenése. Mivel az istenihez a titokzatosság is hozzátartozik, ezért gyakorta voltak szent helyek az erdők sötét mélyei és a barlangok, különösen abban az esetben, ha onnan gáz vagy vízforrás fakadt. A templomépületek csak a vallás későbbi stádiumában jelentek meg.¹⁴

Makkai úgy véli, hogy a kultusznak három történeti típusát különböztethetjük meg. Ősi típusa a *teorgikus kultusz*. Ennek az a jellemzője, hogy itt a kultusz egészének és részleteinek határozott célja az isten kényszerítése, az isteni akarat befolyásolása az ember érdekében. Második típusa a *jogi kultusz*. Itt a kultusz az ember cselekvése, amelyet az isten kiszolgálására kell teljesíteni. Harmadik pedig a *szellemi kultusz*. Ez akkor fejlődik ki, amikor az isten és ember viszonya, a vallás belső lelki közösséggé válik. A szellemi kultusz közvetlenül az adott vallásos érzületből fakad.¹⁵

Az ige

A harmadik kulcsfontosságú vallási jelenség az ige. Az ige az isteni természet, akarat gondolati és verbális megnyilatkozása az ember számára. Megkülönböztetünk *élő, írott és testté lett igét*. Élő igén az isteni akarat élőszóban elhangzó megnyilatkozását és emberi kifejezését értjük. Az élő ige legősibb formája a *mágikus természetű varázsigé*. Ide kapcsolható az *imádság* is. Az imádság kezdetben varázsima, azaz olyan terjedelmesebb és tagoltabb varázsigé-formula, amely alkalmas arra, hogy az isteni akaratot az ember akaratához igazítsa, adott esetben kényszerítse. Az élő ige harmadik formája a *mitosz*, s az ebből származó mitológia, továbbá a monda és a mese. Az élő ige legtisztább és legmagasabb fokú formája az *evangélium*. Minden más igeforma magyarázza vagy ígéri azt, amit az evangélium tényleg hordoz: kijelenti, hogy az Isten országa eljött, a megváltás és bűnbocsánat készen áll minden hívő számára.¹⁶

Az írott ige egyik formája a *kijelentés*. Kijelentésnek nevezzük azt, amikor az isteni megnyilatkozik az ember számára. A kijelentéssel kapcsolatos az inspiráció, az ihletés, amely a kijelentés felfogásának egyedüli lehetséges módja. Az ige, az isteni akarat, csak az inspiráción keresztül válhat emberileg felfoghatóvá, majd másokkal közölhetővé. Az élő ige mindenütt megelőzte az írott igét. A legősibb szent könyvek, az írott ige őskódexei a varázsszövegek, a varázskönyvek voltak.

¹³ Makkai Sándor: *A vallás az emberiség életében*, 79–85.

¹⁴ Uo. 89–94

¹⁵ Uo. 96–98.

¹⁶ Uo. 99–110.

A szent könyvek, a történeti vallások isteni tekintélyű alapjai csak később jelentek meg.¹⁷

Az emberi élet és a világ

A primitív ember a maga érzéki és ösztönlény mivoltából fakadóan érzéki módon kívánja érvényesíteni az emberi lélek legősibb és legeredetibb törekvését, önmagának korlátlan, végtelen és szabad érvényesülését. A cél, amelyre törekszik: a végtelenbe nyújtott, zavartalan földi lét. Ennek eléréséhez elégtelennek és gyengének tartja önmagát, s így vallása túlnyomórészt védekezés, önvédelem lesz.¹⁸ A szentség istenből ered, és istené. A vallásban éppen e szentség átruházása a szubsztanciális mozzanat. Ez az a cselekvés, közlés, amely megteremt az ember és isten életkapcsolatát, a vallást. A szentség átruházása történhet kézrátétellel és felavatással.

A legősibb szent személy a családapa. Ő volt a kultuszközösség feje, közvetlen érintkezésben állt az istenekkel, és neki kellett bemutatnia az isteneknek szánt különféle áldozatokat. A varázslóból fejlődik ki a pap mint szent személy. A papnak bizonyos szempontból ellentéte a próféta. A próféta ugyanis az, aki kijelenti az isten akaratát, üzenetét és parancsát, s ezért a közélet nagy kérdéseinek irányítója. A pap feladata elsősorban a közösség szándékának közvetítése isten felé. A szent személyeknek azonban van egy másik csoportja is, akik a kezdetektől fogva szemben állnak a világgal. Ilyen személyeket találunk a zsidó vallásban, de tipikusan a három nagy világvallásban, a buddhizmusban, a keresztyénségben és az iszlámban, ahol szerzetesként jelennek meg.¹⁹

Az embernek közvetítőre van szüksége, hogy istennel egyesülhessen. Magától, a maga erejéből képtelen erre a szentségre. A bűn lényege szerint életellenes: megrövidíti a lét gyönyörét, tartalmát, s ezzel az isten ellen tör, és megsérti. Azt a módot, ahogyan az ember a tökéletlenség állapotából az isteni szentség állapotába kerül, váltságnak nevezzük.²⁰ Az élet legnagyobb ellensége és végső akadály a halál. A vallás lényege a megistenülésre, az Istennel való azonosulásra való törekvés, a halál ellen vívott harc és a halál felett aratott győzelem. A keresztyén felfogásban két halál létezik: a test halála és a lélek halála.²¹

Összegzés

Zárszóként néhány explicit értékelő gondolat. Azt igyekeztünk körüljárni, hogy Makkai Sándor miképpen értelmezte a vallás fogalmát. Olyan tudományos elméleteket és munkákat felhasználva dolgozott, amelyek a maga korában aktuálisak voltak. Bár szemlélete módosításra, pontosításra szorul az azóta ke-

¹⁷ Makkai Sándor: *A vallás az emberiség életében*, 111–115.

¹⁸ Uo. 121–125.

¹⁹ Uo. 126–137.

²⁰ Uo. 139–142.

²¹ Uo. 148–149.

letkezett értelmezések és tudományos eredmények tükrében, művére mégis úgy tekinthetünk, mint amely kora gondolatiságának érzékeny, reflexív áttekintése és továbbgondolása.

A vallás lélektana című írására jól érzékelhetően hatott a századfordulót meghatározó pszichologizmus szemlélet módja. Ennek jegyében az embertől függetlenül létező dolgok, jelenségek már kezdtek hangsúlyárnyékba kerülni. Kissé leegyszerűsítve: ha minden dolog lényege az az érzés vagy az az attitűd, vagy az a lelki folyamat, amelyet a dolog kivált, akkor megismerésünk már nem éri el a dolgot magát, hanem csak azt a lelki rezdülést vagy mozzanatot, amit az ember érez, vagy érzékel ennek kapcsán. Mivel Freud szerint az ember alapvetően neurotikus lény, létezésénél fogva olyan helyzetben van, hogy mély büntudat gyötri, amelytől csak a terápia, az analízis mentheti meg. A pszichologizmus ennek az egyébként nem megalapozatlan felfogásnak az eltúlzását, a kizárólagossá tételét jelenti. Ez az exkluzív pszichológiai szemlélet, amelyet a pszichologizmus kritikájaként megjelenő Husserl-féle fenomenológia kérdőjelez meg. Ennek kiindulópontja a dolgok lényegének szemlélete.

Makkai szerint a fentebb bemutatott elméletek szerzői ugyanazt a hibát követik el, vagyis az embert materialisztikusan próbálják megközelíteni. Úgy vélik, hogy az ember megfigyelése az anyag megfigyelésében képes kiteljesedni. Az embert – a tapasztalatok alanyát – elvonatkoztatják a tapasztalattól, és azt realitásként kezelik. Így a lélek nem lenne valóságosnak tekinthető. Makkai tehát abban jelöli meg az említett elméletek legfőbb hibáját, hogy kétségbe vonják a lélek létezését.

Böhm Károly az ismeretelméleti lélektan elméletéből kiindulva úgy látja, hogy a vallás kialakulásának alapját az önmaga végességére ébredő ember jelenti, aki a megváltás révén kap reményt a tökéletes, végtelen életre.

A vallásos eszme képződése kapcsán világosan körvonalazódik előttünk, hogy a keresztyénséget tekinti a fejlődés elérhető csúcának, ugyanis a keresztyénségben teljesen megszűnhet az én hiányérzete az Isten örök üdvözítő szándékát felmutató Krisztusba vetett hit által. A vallásos génuszra vonatkozó gondolatai is jól tükrözik a maga keresztyén elkötelezettségét, hisz annak meghatározása mint ha csak Jézus Krisztusra lenne „szabva”. Isten egy olyan nagy személyiségben testesül meg a vallásos génuszban, aki megtartja a maga emberi mivoltát is.

Amikor a vallásnak az emberiség életében betöltött szerepét vizsgálja, akkor a vázolt vallási jelenségeket, formákat fejlődéstörténeti megközelítésben tárgyalja.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Makkai a vallási jelenségek csoportosításában és értelmezésében elsősorban nem vallástörténészként, hanem protestáns teológusként nyilvánul meg. Más szóval: felfogásában világosan érzékelhető a keresztyén etikai dimenzió, hiszen ő a keresztyénség mint „diadalmas világnézet” látcsövén keresztül nézi és értékeli mind a vallás keletkezésének titkát, mind a vallási jelenségeket. Érthető módon a gondolkodása nem volt előfeltevéstől mentes: meg volt győződve arról, hogy a keresztyénség a vallás legmagasabb szinten kiteljesedő formája.

Felhasznált irodalom

- Böhm Károly: Az ember és világa. Philosophiai kutatások. II. rész. A szellem élete. Weizsmann Testvérek, Budapest 1883.
- Böhm Károly: A lélektan ismeretelméleti alapjai. Első probléma. A test és a lélek viszonya. In: *Magyar Philosophiai Szemle*, VIII. (1889/1–2), 48–105.
- Böhm Károly: A lélektan ismeretelméleti alapjai. A második probléma. Az öntudat. In: *Magyar Philosophiai Szemle*, IX. (1890/5–6) 354–424.
- Makkai Sándor: A vallás lélektana. In: *Protestáns Szemle*, XXVI. (1914/7–8), 424–437.
- Makkai Sándor: A vallás az emberiség életében. (*A vallás történeti képe.*) Füßy József Irodalmi és Könyvnyomdai Műintézete, Turda – Torda 1923 (172 old.).
- Tankó Béla: Böhm és Kant. In: Kajlós (Keller) Imre (szerk.): Dr. Böhm Károly élete és munkássága. II. kötet. A „Madách Társaság” kiadása, Besztercebánya 1913, 35–125.
- Varga Béla: Böhm Károly lélektana. Kajlós (Keller) Imre (szerk.): Dr. Böhm Károly élete és munkássága. II. kötet. A „Madách Társaság” kiadása, Besztercebánya 1913, 275–295.

* * *

In this study we analyse some aspects of Sándor Makkai's approach to religion. According to Makkai, the most important and most fundamental question of religious psychology is the mysterious origin of religion. When this question is answered, the essence of the essence of the psychology of religion will also be identified. Philosophy, social studies, science, socio-psychology and empirical psychology all intend to address issues familiar within the realms of the psychology of religion, including the aforementioned focal question. Makkai points out why the disciplines mentioned cannot, in his view, correctly approach psychology of religion and define religion itself. Makkai argues that the epistemological psychology of Károly Böhm provides the most fitting psychological description of the origins of religion. With this starting point, he delineates his interpretation of the concept of religion and of the religious experience.

Keywords: origin of religion, Sándor Makkai, Károly Böhm.